

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Методичні рекомендації
до виконання практичних робіт з навчальної дисципліни
для здобувачів вищої освіти галузі знань 07 «Управління та
адміністрування» спеціальності 073 «Менеджмент»

Харків – 2022

Рецензенти:

Н. Л. Морозова – доцент, кандидат економічних наук, доцент закладу вищої освіти кафедри менеджменту, бізнесу та професійних комунікацій Навчально-наукового інституту «Каразінський банківський інститут»;

О. О. Смірнов – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності Центрально-українського технічного університету.

*Затверджено до друку рішенням Науково-методичної ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 1 від 19 жовтня 2022 року)*

Е 40 **Екологічний менеджмент** : методичні рекомендації до виконання практичних робіт з навчальної дисципліни для здобувачів вищої освіти галузі знань 07 «Управління та адміністрування» спеціальності 073 «Менеджмент» / уклад. А. М. Літвінова. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. – 48 с.

Зміст методичних рекомендацій має визначену структуру практичних завдань за темами і логічну послідовність освоєння дисципліни «Екологічний менеджмент» та засвоєння матеріалу методичного характеру. Методичні рекомендації містять базові положення про формування у майбутніх управлінців системи знань і практичних навичок для управління усією сукупністю впливів підприємства на навколишнє середовище з поступовим зниженням ступеня таких впливів шляхом економії сировини та енергії, мінімізації відходів і забруднень, забезпечення безпечних умов праці персоналу, оцінки ступеня екологічних ризиків і формування свідомого екологічного світогляду як необхідного атрибуту якісно нової ідеології управління підприємством.

Посібник буде корисним здобувачам, викладачам, керівникам підприємств.

УДК 005:502.1](072)

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2022

© Літвінова А. М., уклад., 2022

© Дончик І. М., макет обкладинки, 2022

ЗМІСТ

Вступ	4
Тема 1. Екологічне управління у концепції сталого розвитку	7
Завдання для індивідуальної роботи	11
Рекомендована література	11
Тема 2. Нормативно-методична система екологічного управління	11
Завдання для індивідуальної роботи	16
Рекомендована література	16
Тема 3. Інструменти екологічно зорієнтованого управління підприємством	16
Завдання для індивідуальної роботи	20
Рекомендована література	20
Тема 4. Система екологічного менеджменту підприємства	21
Завдання для індивідуальної роботи	24
Рекомендована література	25
Тема 5. Еколого-економічні аспекти функціонування підприємств	25
Завдання для індивідуальної роботи	27
Рекомендована література	27
Тема 6. Оцінювання еколого-економічної ефективності діяльності підприємства	28
Завдання для індивідуальної роботи	35
Рекомендована література	36
Тема 7. Теоретичні засади економічної безпеки бізнесу	36
Завдання для індивідуальної роботи	41
Рекомендована література	41
Тема 8. Основні методологічні положення формування безпеки бізнесу	42
Завдання для індивідуальної роботи	44
Рекомендована література	44
Глосарій	45

ВСТУП

Методичні рекомендації призначені для здобувачів денної та заочної (дистанційної) форм навчання за професійною орієнтацією на спеціальність 073 «Менеджмент», які вивчають дисципліну «Екологічний менеджмент». Метою даного курсу є формування у майбутніх управлінців системи знань і практичних навичок для управління усією сукупністю впливів підприємства на навколишнє середовище з поступовим зниженням ступеня таких впливів шляхом економії сировини та енергії, мінімізації відходів і забруднень, забезпечення безпечних умов праці персоналу, оцінки ступеня екологічних ризиків і формування свідомого екологічного світогляду як необхідного атрибуту якісно нової ідеології управління підприємством та оволодіння здобувачами теоретичних відомостей, основних понять, загальних принципів, категорій та методологічних положень економічної безпеки підприємства і підприємництва.

Вивчення дисципліни «Екологічний менеджмент» дає поглиблене розуміння сучасних системних теоретико-методологічних уявлень про екологічне управління та екологічний менеджмент, формує у студентів систему знань і практичних навичок щодо застосування принципів, методів та інструментів менеджменту і аудиту в охороні довкілля.

Для досягнення мети поставлені такі основні завдання:

- освоєння методів оцінки зовнішнього середовища підприємства з екологічних позицій, аналізу функціонуючих систем менеджменту, оцінювання екологічної діяльності підприємств, формулювання екологічної політики, підготовки планів і розробки екологічних програм на підприємствах;
- впровадження систем екологічного менеджменту, оцінки їх результативності та ефективності, ознайомити із поняттям економічної безпеки бізнесу, основними її видами, принципами та методологічними положеннями в контексті виникнення необхідності формування заходів та ефективної системи безпеки українського підприємства;
- навчитися практично аналізувати конкретні ситуації та вирішувати поставлені завдання, що впливають із запропонованих тем лекційних занять, та захист фінансово-майнової, інноваційної безпеки та екологічної безпеки.

1. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин												
	Денна форма						Заочна форма						
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі					
		л	п	лаб.	інд. (к.р.)	с.р.		л	п	лаб.	інд. (к.р.)	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Тема 1. Екологічне управління у концепції сталого розвитку.	12	2	2			8	12	2				10	
Тема 2. Нормативно-методична система екологічного управління.	11	2	2			7	12		2			10	
Тема 3. Інструменти екологічно зорієнтованого управління підприємством.	11	2		2		7	10					10	
Тема 4. Система екологічного менеджменту підприємства.	11	2		2		7	12	2				10	
Тема 5. Еколого-економічні аспекти функціонування підприємств.	11	2	2			7	10					10	
Тема 6. Оцінювання еколого-економічної ефективності діяльності підприємства.	11	2		2		7	10					10	
Тема 7. Теоретичні засади економічної безпеки бізнесу.	11	2	2			7	12		2			10	
Тема 8. Основні методологічні положення формування безпеки бізнесу.	12		2	2		8	12		2			10	
Контрольна робота						5						5	
Усього годин	90	16	16			5	53	90	4/0	2/4		5	75

2. Теми семінарських (практичних) занять

№ теми	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Концептуальні засади та структура системи екологічного управління	2	-
2	Корпоративний екологічний менеджмент в системі екологічного управління	2	2
3	Нормативно-правове та інформаційне забезпечення екологічного менеджменту	2	-
4	Реалізація екологічної стратегії. Розробка, впровадження і розвиток системи екологічного менеджменту на підприємстві	2	-
5	Екологічна експертиза, екологічний облік та екологічний аудит як інструменти екологічного менеджменту	2	-
6	Індикатори екологічних результатів діяльності підприємства	2	-
7	Демонстрація відповідності	2	2
8	Забезпечення прибутковості бізнесу в умовах екологізації економіки та посилення жорсткості екологічних стандартів	2	2
	Разом	16	2/4

ТЕМА 1. ЕКОЛОГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Концепція сталого розвитку має довгу історію становлення. Починаючи від наукових праць В.І. Вернадського про ноосферу (початок минулого сторіччя), декларації першої конференції ООН з навколишнього середовища (Стокгольм, 1972 р.), де було зазначено зв'язок економічного і соціального розвитку з проблемами навколишнього середовища, наукових доповідей Римського клубу (1972 р.), у яких формулювалися ідеї переходу цивілізації до стану «глобальної динамічної рівноваги», до звіту Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку в 1987 р., конференції ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), Всесвітнього саміту з питань сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002 р.) і сьогодення.

Появу терміна «сталий розвиток» (sustainable development) пов'язують з ім'ям прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундланд, яка сформулювала його в звіті «Наше спільне майбутнє», що було підготовлено для ООН і опубліковано у 1987 р. Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку. Вона визначала його як розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, проте не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби.

В червні 1992 р. у Ріо-де-Жанейро відбулася Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку, на якій було прийнято історичне рішення про зміну курсу розвитку усього світового співтовариства. Це безпрецедентне рішення глав урядів і лідерів 179 країн було обумовлено катастрофічною глобальною екологічною ситуацією і прогнозованою глобальною катастрофою, що може вибухнути вже в ХХІ ст. і призвести до загибелі всього живого на планеті. На цій конференції була прийнята Світова програма дій «Порядок денний на ХХІ століття», яка є програмою дій з впровадження засад сталого розвитку в країнах світу. В Програмі дій наголошується, що досягнення сталого розвитку вимагає ув'язки та інтеграції трьох основних цілей:

1) *економічних* – ця концепція передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів і використання екологічних – природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій, включаючи видобуток і переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку і знищення відходів;

2) *соціальних* – орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, в тому числі на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ;

3) *екологічних* – сталий розвиток має забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем. Основна увага приділяється збереженню здібностей до самовідновлення і динамічної адаптації таких систем до змін, а не збереження їх у деякому «ідеальному» статичному стані.

Концепція сталого розвитку охоплює, як мінімум, дві найважливіші ідеї:

– такий розвиток передбачає вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Розвиток буде сталим тільки тоді, коли буде досягнута рівновага між різними факторами, що зумовлюють загальний рівень життя;

– нинішнє покоління має обов'язок перед прийдешніми поколіннями залишити достатні запаси соціальних, природних та економічних ресурсів для того, щоб вони могли забезпечити для себе рівень добробуту не нижчий, ніж той, що ми маємо зараз.

Узгодження цих ідей та їх переклад на мову конкретних заходів, які є засобами досягнення сталого розвитку, – завдання величезної складності, оскільки всі три елементи сталого розвитку повинні розглядатися збалансовано. Важливі також і механізми взаємодії цих трьох концепцій. Економічний і соціальний елементи, взаємодіючи один з одним, породжують такі нові завдання, як досягнення справедливості всередині одного покоління (наприклад, щодо розподілу доходів) та надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам населення. Механізм взаємодії економічного та екологічного елементів породив нові ідеї щодо вартісної оцінки та інтерналізації (обліку в економічній звітності підприємств) зовнішніх впливів на навколишнє середовище. Нарешті, зв'язок соціального та екологічного елементів викликав інтерес до таких питань, як внутрішньопоколінна і міжпоколінна рівність, включаючи дотримання прав майбутніх поколінь та участі населення в процесі прийняття рішень. Невід'ємною частиною концепції стійкого розвитку є система індикаторів, розроблена Комісією ООН зі сталого розвитку. Індикатори сталого розвитку, – з одного боку, відображають соціальні, економічні і екологічні параметри у єдиному комплексі; з іншого – їх розвиток розглядається через зміну станів, кожен з яких характеризується визначеною сталістю і здатністю до змін.

Комісія пропонує 134 індикатори сталого розвитку, які розділені на наступні основні групи:

1. *Група соціальних індикаторів*: боротьба з бідністю; демографічна динаміка і стан; поліпшення освіти, поінформованості і виховання суспільства; захист і поліпшення здоров'я людей; поліпшення розвитку поселень.

2. *Група економічних індикаторів*: міжнародна кооперація для прискорення сталого розвитку і пов'язана з цим місцева політика; зміна характеристик споживання; фінансові ресурси і механізми; передача екологічно чистих технологій, співробітництво і створення потенціалу.

3. *Група екологічних індикаторів*: збереження якості водних ресурсів і забезпеченість ними; захист морів і прибережних територій; комплексний

підхід до планування і раціонального використання земельних ресурсів; раціональне управління вразливими екосистемами, боротьба з опустелюванням і посухами; сприяння веденню сталого сільського господарства і розвитку сільських районів; боротьба за збереження лісів; збереження біологічної розмаїтості; екологічно безпечне використання біотехнологій; захист атмосфери; екологічно безпечне управління твердими відходами і стічними водами; екологічно безпечне управління токсичними хімікатами; екологічно безпечне управління небезпечними відходами; екологічно безпечне управління радіоактивними відходами.

4. *Група інституціональних індикаторів*: облік питань екології і розвитку в плануванні і управлінні для сталого розвитку; національні механізми і міжнародне співробітництво для створення потенціалу в країнах, що розвиваються; міжнародний інституціональний порядок; міжнародні правові механізми; інформація для прийняття рішень; посилення ролі основних груп населення.

Складність практичного застосування концепції сталого розвитку полягає в тому, що короткострокові економічні вигоди окремих країн найчастіше суперечать довгостроковим інтересам сталого розвитку та потенційним економічним вигодам світової спільноти. Варто відзначити, що досягнення оптимального варіанта розвитку декларують ряд країн, у кожній країні свій шлях розвитку. В одних цей шлях тільки починається, в інших вже розпочався, треті вже стали на шлях сталого економічного розвитку (США, Японія, країни Європейського Союзу). Існує багато і таких країн, яким не до сталого розвитку і вони його не сприймають. На перше місце вони ставлять одну стратегічну мету – вижити. Саме такі країни провокують загрози, що поширюються до інших держав та їхніх регіонів. Досягти сталого розвитку регіонів надзвичайно важко, адже близьке сусідство з іншими державами формує загрозу екологічної небезпеки, а глобалізація, що стрімко набрала обертів, сприяє утворенню та загостренню економічних та соціальних небезпек, що зрештою торкаються регіонального розвитку.

Система екологічного управління – відносно нове явище в світовому господарстві, яке можна визначити як спеціальну систему управління, спрямовану на збереження якості навколишнього середовища, забезпечення нормативно-правових екологічних параметрів і засновану на концепції сталого розвитку суспільства.

Практична реалізація принципів сталого розвитку багато в чому визначається організацією і розвитком систем виробничо-екологічного управління та екологічного менеджменту. Розрізняють природоохоронний менеджмент і екологічний менеджмент.

Природоохоронний менеджмент (Environmental Management) не вимагає істотної зміни ситуації техніко-економічної системи. Це ніби консервативний екологічний менеджмент або перша ступінь готовності під-

приємства до вирішення проблем екологічної безпеки. Природоохоронний менеджмент – це система економічного управління об'єктом шляхом пристосування вже наявної інфраструктури до вимог національних і міжнародних нормативів, актів, правил у сфері ресурсозбереження та раціонального природокористування.

Основними завданнями природоохоронного менеджменту є:

- економія сировинних ресурсів;
- мінімізація відходів і забруднень навколишнього середовища;
- організація безпечної праці персоналу;
- оцінка екологічного ризику;
- виділення коштів на створення «зеленого» іміджу підприємства;
- інформування населення про характер виробничої діяльності підприємства і про стан навколишнього середовища в зоні дії підприємства.

Екологічний менеджмент (Ecological Management) – більш досконала система управління. Стосовно підприємства він передбачає формування екологічно безпечного виробничо-територіального комплексу, забезпечує оптимальне співвідношення між екологічними та економічними показниками протягом усього життєвого циклу як самого комплексу, так і виробленої ним продукції.

Основними завданнями екологічного менеджменту є:

- організація екологічно безпечних виробничих процесів;
- забезпечення екологічної сумісності всіх виробництв;
- попередження негативного антропогенного впливу на природу в процесі виробництва, споживання та утилізації продукції, що випускається;
- отримання максимального результату при мінімальній шкоді для навколишнього середовища;
- перетворення екологічних обмежень у нові можливості зростання виробничої діяльності;
- оновлення продукції виходячи з попиту та створення «зеленого» іміджу підприємства в очах громадськості;
- створення і впровадження маловідходних технологій;
- стимулювання природоохоронних ініціатив, що знижують витрати або сприяють зростанню доходів.

Методичні рекомендації до виконання практичного завдання за темою 1

Підготовка до виконання практичного завдання обумовлює ознайомлення з теоретичним матеріалом за темою 1, розміщеним в дистанційному курсі. Під час виконання практичного завдання необхідно звернути увагу на всі перелічені в темі 1 підрозділи. Студент повинен послідовно виконати практичне завдання на основі здобутого теоретичного матеріалу та відповідь оформити у вигляді обґрунтованої, розгорнутої відповіді.

Практичне завдання 1

Тема *Концептуальні засади та структура системи екологічного управління*

Завдання: Обґрунтуйте, дайте відповідь на наступні запитання:

1. Визначення та співвідношення понять «управління», «менеджмент», «екологічне управління», «екологічний менеджмент».
2. Переваги та недоліки адміністративно-контрольних, економічних та соціально-психологічних інструментів екологічного управління.
3. Які закони Ви знаєте про екологічне управління?

Завдання для індивідуальної роботи

Зробити презентацію з обраної теми:

1. Методологічні засади екологічного менеджменту.
2. Природоохоронна діяльність на українських підприємствах: проблеми та перспективи.
3. Екологічна діяльність провідних корпорацій світу.
4. Внутрішня та зовнішня мотивація до переходу на засади сталого розвитку.
5. Порівняльна характеристика екологічного управління та екологічного менеджменту.

Рекомендована література

1. Андрушків Б. М. Економічна та майнова безпека підприємства та підприємництва. Антирейдерство / Андрушків Б. М., Малюта Л. Я. та ін. Тернопіль: Вид. Тернограф, 2008. 424 с.
2. Галушкіна Т. П., Грановська Л. М., Кисельова Р. А. Екологічний менеджмент та аудит: навчальний посібник. Херсон: Олді-Плюс, 2020. 455 с.
3. Екологічне підприємництво: Навч. пос. / В.Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін. К. : Мета, 2001. 191 с.
4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (із змін. та допов.) від 25 червня 1991 р. № 1264-XII.
5. Інформаційний ресурс (дистанційний курс): Екологічний менеджмент. Літвінова А. М., 2022. (Навчально-методична праця, рішення Вченої ради університету, протокол № 9 від 15.06.2022 р. Сертифікат № 314/2022.)
6. Український екологічний портал – <http://www.ecoport.org.ua>

ТЕМА 2. НОРМАТИВНО-МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Під джерелами екологічного права розуміють нормативно-правові акти, якими регулюються відносини у сфері взаємодії навколишнього природного середовища і суспільства. Загалом виділяють такі групи джерел екологічного права:

– *за юридичною силою* – закони і підзаконні акти:

- 1) закони: «Про охорону навколишнього природного середовища»;

2) підзаконні акти:

– укази Президента України: «Про збереження і розвиток природнозаповідного фонду України», «Про біосферні заповідники України», «Про приватизацію та оренду земельних ділянок несільськогосподарського призначення для здійснення підприємницької діяльності», «Про день довкілля» (3-тя субота квітня) та ін.;

– постанови Кабінету Міністрів України – значна частина постанов стосується затвердження правил природокористування, порядку здійснення контрольних функцій, затвердження різноманітних екологічних нормативів тощо.

Зокрема, постановами КМУ були затверджені: Положення про порядок встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення, Положення про порядок розроблення екологічних програм, Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів.

Положення про державну систему моніторингу довкілля тощо.

– накази, інструкції, інші нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади – найбільш широкими повноваженнями в екологічній сфері щодо видання таких актів наділені Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство охорони здоров'я України, Державне агентство земельних ресурсів України, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України та ін.;

– акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування: ними вирішуються питання місцевого життя, в т.ч. екологічного характеру, зокрема затверджуються програми охорони навколишнього природного середовища, передбачаються заходи екологічного характеру в процесі забудови і благоустрою, забезпечення санітарного благополуччя, утилізації та переробки відходів тощо;

– *за характером правового регулювання* – загальні (Конституція України, ЗУ «Про основи національної безпеки України») та спеціальні (стосуються виключно екологічних питань – ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»);

– *за предметом правового регулювання* – комплексні (ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища») і природоресурсні (Земельний, Водний та Лісовий кодекси, ЗУ «Про тваринний світ» тощо) або ті, якими регулюються окремі питання екологічної діяльності (ЗУ «Про екологічну експертизу», «Про екологічний аудит», ін.);

– *за способом правового регулювання* – матеріальні (визначаються права й обов'язки, а також юридична відповідальність учасників еколого-правових відносин) та процесуальні (регулюють процедуру реалізації норм права);

– за ступенем систематизації – кодифіковані (ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» (він є стрижнем комплексної галузі екологічного права і законодавства), Земельний, Водний і Лісовий кодекси, Кодекс України про надра, ЗУ «Про Тваринний світ» та «Про охорону атмосферного повітря») й усі інші.

Екологічна відповідальність – компенсаційна матеріально-фінансова відповідальність за завдану екологічну шкоду; обов'язок суб'єкта економічної діяльності відшкодувати завдану екологічну шкоду. Екологічна відповідальність існує в двох формах: *еколого-правовій* (юридична відповідальність) і *еколого-економічній* (економічна відповідальність).

У системі різновидів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення розрізняють такі види відповідальності: кримінальну; адміністративну; майнову (цивільно-правову); дисциплінарну.

Кримінальна відповідальність у галузі екології регулюється Кримінальним кодексом України і застосовується у випадку вчинення екологічних злочинів, які відокремлені в самостійний розділ «Злочини проти довкілля», та охоплює 19 складів злочинів. Усі вони передбачають екологічно-небезпечні наслідки.

Покарання за екологічні злочини: виправні роботи; кримінальний штраф; позбавлення волі; конфіскація незаконно добутих знарядь злочину; позбавлення права займати відповідні посади.

Адміністративна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, що найчастіше має місце в сфері природокористування та охорони навколишнього середовища.

Перелік екологічних адміністративних правопорушень міститься в главі 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури». За своїми об'єктивними ознаками адміністративне правопорушення зовні схоже зі злочином, однак основним критерієм їх розмежування є ступінь небезпеки діяння, тяжкість заподіяних наслідків. Основні ознаки, що дають можливість розмежувати екологічний злочин і адміністративний проступок, – це повторність здійснення екологічного правопорушення, наявність умислу, систематичність, тяжкість наслідків, які свідчать про підвищену небезпеку, та інші.

Види адміністративно-правових стягнень: штраф; вилучення об'єктів правопорушення; позбавлення права заняття спеціальною діяльністю; конфіскація знарядь правопорушення; обмеження, зупинення, припинення діяльності чи експлуатації об'єктів.

Майнова відповідальність за екологічні правопорушення (делікти) – це різновид юридичної відповідальності, яка передбачає виконання обов'язків фізичних і юридичних осіб щодо компенсації шкоди, заподіяної власником чи користувачем природних ресурсів, порушення екологічних

та інших прав громадян. Підставою майнової відповідальності є наявність реальної шкоди (майнової, моральної).

Способи (методи) обчислення шкоди, заподіяної екологічним правопорушенням: нормативний; витратний; таксовий; розрахунковий.

Дисциплінарна відповідальність за екологічне правопорушення регламентується ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» і Кодексом законів про працю України. Вона виражається у накладенні власником підприємства, установи, організації чи уповноваженим ним органом на винного працівника дисциплінарного стягнення за невиконання чи неналежне виконання ним його трудових обов'язків, пов'язаних з використанням природних ресурсів, охороною навколишнього середовища, за порушення вимог екологічного законодавства, дотримання якого є його посадовим обов'язком. Законодавство не встановлює конкретного переліку дисциплінарних проступків у галузі охорони довкілля, за які настає відповідальність, як це має місце стосовно адміністративної чи кримінальної відповідальності. Згідно з Кодексом законів про працю України до порушників можуть бути застосовані наступні дисциплінарні стягнення: догана; звільнення; депреміювання (повне чи часткове позбавлення премії за підсумками року, наприклад, за невиконання планів і заходів щодо охорони навколишнього середовища або за порушення природоохоронного законодавства).

Економічна відповідальність – це платежі за використання природних ресурсів, забруднення довкілля, які відповідний суб'єкт вносить до бюджету у безспірному порядку в наперед визначених розмірах.

Методичні рекомендації до виконання практичного завдання за темою 2

Підготовка до виконання практичного завдання обумовлює ознайомлення з теоретичним матеріалом за темою 2, розміщеним в дистанційному курсі. Під час виконання практичного завдання необхідно звернути увагу на всі перелічені в темі 2 підрозділи. Студент повинен послідовно виконати практичне завдання на основі здобутого теоретичного матеріалу та відповідь оформити у вигляді обгрунтованої, розкритої відповіді.

Практичне завдання 2

Тема Корпоративний екологічний менеджмент в системі екологічного управління

Теоретична частина

Використання стандартів серії ISO 14000, дія яких поширюється на управління навколишнім середовищем, має на меті озброїти організації елементами ефективної системи управління навколишнім середовищем, яка б могла скласти єдине ціле з загальною системою управління. Це

допоможе організаціям досягти як екологічних, так і економічних цілей. Стандарт ДСТУ ISO 14001 установлює вимоги до системи управління навколишнім середовищем. Він може використовуватись в організаціях всіх типів і масштабів діяльності з урахуванням географічних, культурних та соціальних відмінностей. Він є настановним документом, метою заснування якого є надання організації загальної методичної підтримки у впровадженні чи вдосконаленні системи управління навколишнім середовищем. Цей стандарт містить тільки ті вимоги для цілей сертифікації/реєстрації і/або самодекларації, які можуть бути об'єктивно перевірені. Слід зауважити, що цей стандарт не встановлює конкретних вимог до екологічних характеристик, окрім обов'язку дотримуватись чинного законодавства і нормативних актів, а також обов'язку щодо постійного вдосконалення. Так що дві організації, які здійснюють подібну діяльність, але мають різні екологічні характеристики, можуть обидві відповідати його вимогам. Цей стандарт не стосується і не містить вимог щодо аспектів охорони здоров'я, управління безпекою. Однак він не має на меті відраджувати будь-яку організацію від інтеграції таких елементів управління в загальну систему.

Таким чином процес сертифікації/реєстрації відповідно до вимог цього стандарту стосується тільки системи управління навколишнім середовищем. Цей стандарт містить ті самі загальні принципи системи управління, що і стандарти ДСТУ ISO серії 9000 на систему якості. У той час, як системи якості мають справу, в першу чергу, з потребами споживачів, системи управління навколишнім середовищем мають справу з потребами широкого кола зацікавлених сторін та із зростаючою зацікавленістю суспільства в охороні та поліпшенні стану навколишнього середовища.

Мета практичного заняття – ознайомитись з вимогами стандарту ДСТУ ISO 14001-97 та принципами побудови систем екологічного менеджменту (систем управління навколишнім середовищем) за рекомендаціями ДСТУ ISO 14004-97.

Завдання: Для поглиблення знань щодо принципів розробки системи екологічного менеджменту та одержання навичок щодо їх планування студенту необхідно:

1) ознайомитись із структурою стандартів ДСТУ ISO 14001 та ДСТУ ISO 14004 та їх основними вимогами;

2) опрацювати відповідний теоретичний матеріал:

– «Елементи системи екологічного менеджменту»;

– «Досвід розробки і впровадження інтегрованих систем управління».

Для закріплення знань і навичок за цією темою студенту необхідно відповісти на такі питання:

1. Що потрібно здійснити підприємству для визначення власної екологічної політики?

2. Що згідно з ДСТУ ISO 14001, 14004 передбачає етап впровадження та функціонування системи екологічного менеджменту (СЕМ)?

3. За якими основними принципами повинна формуватись екологічна політика підприємства?

Завдання для індивідуальної роботи

Зробити презентацію з обраної теми:

1. Нормативно-правове забезпечення екологічного менеджменту на рівні держави, регіону.

2. Міжнародні нормативні документи у сфері охорони довкілля.

3. Гармонізації законодавства України з законодавством ЄС.

Рекомендована література

1. Галушкіна Т. П., Грановська Л. М., Кисельова Р. А. Екологічний менеджмент та аудит: навчальний посібник. Херсон: Олді-Плюс, 2020. 455 с.

2. ДСТУ ISO 14001-97. Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування. К.: Держстандарт, 1998.

3. ДСТУ ISO 14004-97. Системи управління навколишнім середовищем. Загальні настанови щодо принципів управління, систем та засобів забезпечення.

4. ДСТУ ISO 14010-97. Настанови щодо екологічного аудиту. Загальні принципи.

5. ДСТУ ISO 14011-97. Настанови щодо екологічного аудиту. Процедури аудиту. Аудит систем управління навколишнім середовищем.

6. ДСТУ ISO 14012-97. Настанови щодо екологічного аудиту. Кваліфікаційні вимоги до аудиторів з екології. Державні стандарти України (Вид. офіц.). 1997. 227 с.

7. ДСТУ ISO 14001-97. Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування. К.: Держстандарт, 1998.

8. Інформаційний ресурс (дистанційний курс): Екологічний менеджмент. Літвінова А. М., 2022. (Навчально-методична праця, рішення Вченої ради університету, протокол № 9 від 15.06.2022 р. Сертифікат № 314/2022.)

ТЕМА 3. ІНСТРУМЕНТИ ЕКОЛОГІЧНО ЗОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

У світовій практиці екологічну сертифікацію почали запроваджувати з 1992 р. на основі Директиви 92/880/ЕС «Про екологічні знаки», британського стандарту BS 7750 «Система екологічного управління», міжнародних стандартів ISO/TC207 «Управління навколишнім середовищем» тощо. Поступ України до єдиного ринку стає додатковим чинником у формуванні тенденцій щодо вимог стосовно якості, конкурентоспроможності та безпеки пропонованих продукції, послуг та діяльності об'єктів управління ДСЕУ (державна система екологічного управління). Нині недостатньо декларувати «якість» і «безпеку»: треба мати їх об'єктивні докази. Отримання таких доказів здійснюється через незалежну сертифікацію.

Сертифікація – це процедура підтвердження відповідності, за допомогою якої незалежна від виробника (продавця, виконавця) і споживача (покупця) організація засвідчує у письмовій формі, що продукція, процес або послуга відповідає встановленим вимогам.

Впровадження екологічної сертифікації ставить за мету розв'язання нагальних завдань у трьох сферах діяльності держави.

1. У сфері функціонування господарського комплексу: реалізація обов'язкових екологічних вимог природоохоронного законодавства під час ведення господарської діяльності; впровадження систем екологічного менеджменту; створення екологічно безпечних виробництв, технологічних процесів і обладнання; додержання вимог екологічної безпеки і запобігання забрудненню довкілля під час розміщення, переробки, транспортування, ліквідації й захоронення відходів виробництва і споживання; додержання вимог екологічної безпеки впродовж усього життєвого циклу будь-якої продукції; запобігання ввезенню в Україну екологічно небезпечних продукції, відходів, технологій і послуг.

2. У сфері інтеграції України до Європейського Союзу: сприяння інтеграції економіки країни в Європейський ринок; гармонізація системи екологічної сертифікації з міжнародними й національними системами акредитації та сертифікації; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції; усунення технічних бар'єрів у міжнародній торгівлі; надання екологічному сертифікату й екологічному знаку відповідності статусу документів, які в особі уповноваженого органу державної влади з екологічної сертифікації гарантують додержання вимог природоохоронного законодавства України.

3. У сфері міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього природного середовища: сприяння участі України у формуванні світового механізму охорони навколишнього природного середовища; забезпечення виконання Україною міжнародних угод, конвенцій та договорів у природоохоронній галузі; виконання міжнародних зобов'язань України у сфері управління якістю навколишнього природного середовища; забезпечення контролю за транскордонним переміщенням забруднювальних речовин та перевезенням небезпечних відходів.

Особливість системи екологічної сертифікації полягає у тому, що ця система ставить за мету забезпечити захист не тільки споживачів від недоброякісної й небезпечної продукції, а й самого навколишнього середовища від шкідливого впливу як цієї продукції, так і деструктивної діяльності людини. Тому саме для екологічної сертифікації набуває особливого значення розподіл сфер «обов'язковості» і «добровільності», інтересів національної безпеки і ринкових інтересів у визначенні структури цієї системи та правил її функціонування.

За своїм характером будь-яка сертифікація може бути обов'язковою або добровільною.

1. Згідно із стандартом ДСТУ 3410-96 «Система сертифікації УкрСЕПРО», **обов'язкова сертифікація** проводиться на відповідність об'єкта сертифікації вимогам чинних законодавчих актів України та обов'язковим вимогам нормативних документів міжнародних і національних стандартів інших держав, що діють в Україні. Обов'язкова сертифікація є формою державного контролю за безпекою продукції в ДСЕУ і повинна проводитись у законодавчо регульованій сфері.

2. **Добровільна сертифікація** проводиться на відповідність усім необхідним споживацьким вимогам, що не віднесені до обов'язкових, на договірних засадах між заявником та органом із сертифікації. Добровільна сертифікація проводиться в законодавчо нерегульованій сфері і може здійснюватися як у державній, так і в недержавній системах сертифікації. Сертифікацію у недержавній сфері, на відміну від державної, може проводити як вітчизняний орган із сертифікації, так і представництво закордонного органу із сертифікації. Зазначимо, що в Європейському Союзі переважає добровільна сертифікація. Для України, з огляду її загального екологічного стану, існує потреба в посиленому державному управлінні в галузі екологічної безпеки й контролю за додержанням екологічних вимог. Саме цей чинник наголошує на першочерговому значенні для нашої держави обов'язкової екологічної сертифікації.

Для державної системи сертифікації можна визначити такі *об'єкти обов'язкової екологічної сертифікації*:

- системи управління охороною навколишнього середовища, регламентовані міжнародними стандартами, що розробляються в технічному комітеті ISO/TC207 «Управління охороною навколишнього середовища», у якому Україна бере участь;

- продукція, шкідлива для навколишнього середовища, включаючи озоноруйнівні речовини, й продукція, що їх містить, передбачувані до ввозу в Україну і вивозу з України, а також товари, увезені на митну територію України;

- екологічно шкідливі технології, включаючи ті, що ввезені на митну територію України і використовуються на промислових і дослідно-експериментальних об'єктах підприємств і організацій оборонних галузей промисловості;

- відходи виробництва і споживання, включаючи небезпечні й інші відходи, які є об'єктом транскордонного перевезення, і діяльність у сфері поводження з відходами;

- види тварин і рослин, їхні частини або деривати, що підпадають під дію Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які знаходяться під загрозою зникнення, здобуті у відкритому морі суднами під прапорами України.

При позитивних результатах перевірки органи із сертифікації видають заявникам екологічні сертифікати встановленого зразка і дозвіл на право маркування об'єктів сертифікації екологічним знаком відповідності.

Еко-маркування – один з видів екологічної декларації, що характеризує вплив продукції або послуги на навколишнє середовище на всіх стадіях життєвого циклу. Існує два основні поняття еко-маркування: загальне змістове та маркетингове.

Загальне змістове поняття включає в себе маркування, яке відобразить весь комплекс відомостей у вигляді тексту, окремих графічних, колірних символів (умовних позначень) та їх комбінацій, який використовується з метою охорони навколишнього середовища.

Маркетингове поняття включає в себе ту частину загального, яка становить сукупність інформації про суб'єктів господарської діяльності, які процеси ними використовуються, їх продукцію та послуги, спрямовані на забезпечення споживачів (користувачів) достовірною інформацією про екологічність даного об'єкта, і застосовується добровільно для формування таким чином сталого споживчого попиту на екологічні товари і на основі цього сприяє розробці, виробництву та використанню виробів, які меншою мірою негативно впливають на навколишнє середовище протягом всього свого життєвого циклу.

Екологічні критерії, еко-критерії – вимоги екологічності, яким повинна відповідати продукція, щоб їй було присвоєне екологічне маркування.

Екологічне маркування є функцією екологічного менеджменту і поділяється на:

обов'язкове (нанесення якого передбачене законодавством України);
добровільне (регулюється державними стандартами України).

Обов'язкове екологічне маркування наноситься згідно з чинним законодавством для інформування про відповідність продукції екологічним вимогам (національний знак відповідності) чи про екологічну небезпеку певної продукції (вантажу).

Знак екологічного маркування визначає екологічну перевагу та безпеку маркованої ним продукції відносно іншої, аналогічного призначення, представленої на ринку. Український знак екологічного маркування зображує стилізованого під зелений паросток журавлика на фоні Землі символізує життя на нашій планеті. За більше ніж 10 років свого існування в народі він отримав назву «Зелений журавлик».

Методичні рекомендації до виконання практичного завдання за темою 3

Підготовка до виконання практичного завдання обумовлює ознайомлення з теоретичним матеріалом за темою 3, розміщеним в дистанційному курсі. Під час виконання практичного завдання необхідно звернути увагу на

всі перелічені в темі 3 підрозділи. Студент повинен послідовно виконати практичне завдання на основі здобутого теоретичного матеріалу та відповідь оформити у вигляді обґрунтованої, розгорнутої відповіді.

Практична робота 3

Тема *Нормативно-правове та інформаційне забезпечення екологічного менеджменту*

Завдання: Обґрунтуйте, дайте відповідь на наступні запитання:

1. За даними сайту <http://www.iso.org/> дізнайтесь більше про екологічну сертифікацію систем менеджменту. В чому полягають переваги сертифікації? Проаналізуйте, в яких країнах найбільше поширена екологічна сертифікація? Результат зобразіть графічно.

2. В системі Ліга: Закон зробіть вибірку стандартів ISO14000, прийнятих як державні стандарти України.

3. На сайті Національного інституту стратегічних досліджень за адресою <http://www.niss.gov.ua/articles/807/> ознайомтесь з аналітичною запискою «Напрямки державної політики щодо екологізації національної економіки».

4. За допомогою системи Ліга: Закон зробіть загальний огляд нормативно-правової бази екологізації економіки України, зробіть висновок щодо її відповідності потребам державної політики.

Завдання для індивідуальної роботи

Зробити презентацію з обраної теми:

1. Загальні вимоги до системи екологічного обліку на підприємстві.
2. Екологічний облік і реформування традиційної системи обліку на підприємстві.
3. Проблема формування показників у системі екологічного бухобліку.

Рекомендована література

1. Андрушків Б. М. Економічна та майнова безпека підприємства та підприємництва. Антирейдерство / Андрушків Б. М., Малюта Л. Я. та ін. Тернопіль: Вид. Тернограф, 2008. 424 с.
2. Галушкіна Т. П., Грановська Л. М., Кисельова Р. А. Екологічний менеджмент та аудит: навчальний посібник. Херсон: Олді-Плюс, 2020. 455 с.
3. Екологічне підприємництво: Навч. пос. / В.Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін. К.: Мета, 2001. 191 с.
4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (із змін та допов.) від 25 червня 1991 р. № 1264-XII.
5. Інформаційний ресурс (дистанційний курс): Екологічний менеджмент. Літвінова А. М., 2022. (Навчально-методична праця, рішення Вченої ради університету, протокол № 9 від 15.06.2022 р. Сертифікат № 314/2022.)
6. Український екологічний портал – <http://www.ecoport.org.ua>

ТЕМА 4. СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА

Екологічний менеджмент може здійснюватися на різних рівнях. До них відносяться державний, регіональний і локальний рівні. Під локальними звичайно розуміють рівень підприємств. На державному та регіональному рівні екологічний менеджмент являє собою систему управління, в яку входять не тільки суб'єкти господарської діяльності (підприємства), але також і об'єкти, на які спрямовано вплив господарюючих суб'єктів, – атмосферне повітря, водні об'єкти, ґрунти та інші природні ресурси. На сучасному етапі все більша роль у вирішенні екологічних проблем відводиться безпосередньо об'єктам економічного ринку – підприємствам, які відповідальні за свою виробничу діяльність. Тому система екологічного менеджменту має застосування насамперед на рівні підприємств і дозволяє їм вирішувати екологічні проблеми. Створення та впровадження на підприємстві такої системи дозволяє зберегти баланс між інтересами самого підприємства та вимогами природоохоронного законодавства.

Екологічний менеджмент підприємства є частиною загальної системи управління підприємством, що включає в себе організаційну структуру, планування, розподіл відповідальності, практичні методи, процедури, процеси і ресурси, необхідні для розробки, впровадження, реалізації, аналізу та розвитку природоохоронної діяльності підприємства. Діюча система екологічного менеджменту дозволяє підприємству досягти, систематично контролювати і мінімізувати рівень екологічних впливів своєї господарської діяльності на навколишнє середовище. При цьому, як правило, спостерігаються зниження екологічних витрат і платежів за забруднення навколишнього середовища, економія сировини, енергії та інших матеріальних ресурсів, а також досягаються важливі нематеріальні вигоди для підприємства.

Таким чином, системи екологічного менеджменту орієнтовані на задоволення потреб усього суспільства і навіть майбутніх поколінь. Позитивні ефекти впровадження системи екологічного менеджменту на підприємстві:

структурні – розвиток системи стратегічного управління, розвиток взаємодії між підрозділами, збільшення мотивації персоналу й розвиток системи його навчання;

ринкові – пріоритет при взаємодії з міжнародними установами, компаніями та розвиток зовнішньої діяльності; формування ринку екологічних товарів та послуг;

ризикові – зниження вірогідності аварійних та позаштатних ситуацій, наслідків порушення законодавства;

ресурсні – збільшення прибутку й стабільності виробництва за рахунок раціонального використання сировини та ресурсів;

природоохоронні – зниження захворювання населення, підвищення ефективності праці, зниження виплат за негативний вплив на навколишнє природне середовище.

Базовим міжнародним стандартом в області екологічного менеджменту є стандарт ISO 14001:2004 «Environmental management system. Specification with guidance for use». В Україні цей стандарт відомий як ДСТУ ISO 14001: 2006 «Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування». Він є єдиним офіційним міжнародним документом, що містить вимоги, виконання яких може бути перевірено за допомогою аудиту зовнішньою організацією для сертифікації. Відповідність стандартам ISO 14001:2004 та ДСТУ ISO 14001:2006 дозволяє створити систему управління охороною навколишнім середовищем, придатну для незалежної оцінки відповідності певним критеріям, підтвердженим сертифікатом, який засвідчує наявність належної системи управління охороною навколишнього середовища на підприємстві.

Процес впровадження СЕМ на підприємстві відбувається послідовно у 5 етапів:

I. Підготовчий:

1. Прийняття попереднього рішення вищим керівництвом про впровадження СЕМ, визначення сфери охоплення планованої СЕМ і доцільності залучення консультанта.

2. Навчання фахівців впровадженню СЕМ, тим більше, якщо оцінка вихідної ситуації проводиться самим підприємством.

3. Оцінка вихідної ситуації: встановлення відповідності діючої системи екологічного управління вимогам ДСТУ ISO 14001:2006 (ISO 14001:2004), а також оцінка впливу на навколишнє середовище та виконання вимог природоохоронного законодавства, виявлення пріоритетних екологічних аспектів.

4. Створення робочої групи екологічного менеджменту.

5. Розробка програми (плану) впровадження СЕМ.

6. Розробка системи стандартів, що регламентують застосування процедур, пов'язаних з СЕМ.

II. Планування:

7. Розробка екологічної політики, доведення її до персоналу підприємства та зацікавлених сторін.

8. Ідентифікація та виявлення пріоритетних екологічних аспектів діяльності.

9. Формування та ведення реєстру законодавчих актів та інших вимог, що висуваються до природоохоронної діяльності.

10. Розробка цільових і планових екологічних показників, а також внутрішніх критеріїв ефективності.

11. Розробка програм природоохоронних заходів.

III. Впровадження та функціонування:

12. Формування організаційної структури СЕМ.
13. Організація системи освіти.
14. Перегляд документації у зв'язку з впровадженням СЕМ і організація управління.
15. Організація системи обміну інформацією.
16. Підготовка до аварійних ситуацій.

IV. Контрольні та коригуючі дії:

17. Організація моніторингу та вимірювань.
18. Проведення перевірок та розробка коригуючих дій.
19. Управління зареєстрованими даними.
20. Організація і проведення внутрішнього аудиту СЕМ.

V. Аналіз системи з боку керівництва:

21. Аналіз системи з боку керівництва.

Методичні рекомендації до виконання практичного завдання за темою 4

Підготовка до виконання практичного завдання обумовлює ознайомлення з теоретичним матеріалом за темою 4, розміщеним в дистанційному курсі. Під час виконання практичного завдання необхідно звернути увагу на всі перелічені в темі 4 підрозділи. Студент повинен послідовно виконати практичне завдання на основі здобутого теоретичного матеріалу та відповідь оформити у вигляді обґрунтованої, розгорнутої відповіді.

Практична робота 4

Тема *Реалізація екологічної стратегії. Розробка, впровадження і розвиток системи екологічного менеджменту на підприємстві*

Теоретична частина

Відповідно до вимог стандарту ДСТУ ISO 14001-97 організація повинна встановлювати та підтримувати в робочому стані процедуру ідентифікації екологічних аспектів своєї діяльності, продукції й послуг, на які вона може впливати і які можуть впливати на навколишнє середовище. Організація повинна гарантувати, що аспекти, пов'язані зі значними впливами, прийняті до уваги при визначенні цільових екологічних показників.

Відповідно до рекомендацій щодо принципів і засобів забезпечення функціонування систем управління навколишнім середовищем (ДСТУ ISO 14001-97, 14004-97) до числа основних питань, що підлягають розгляду при ідентифікації екологічних аспектів, відносяться:

- визначення значущості негативного впливу діяльності, продукції чи послуг на навколишнє середовище;
- з'ясування процедур оцінки впливу нових проектних рішень на навколишнє середовище;

– визначення необхідності більш детальної екологічної оцінки діяльності організації у зв'язку з екологічною уразливістю району її місцезнаходження;

– оцінка значущості й серйозності потенційних впливів у випадках порушення технологічних процесів і можливої частоти таких впливів (локальні, регіональні, глобальні).

При цьому з огляду на різноманіття і неоднозначність методичних підходів до ідентифікації екологічних аспектів, принципово важлива перевірка обґрунтованості критеріїв оцінки ступеня впливу діяльності організації на навколишнє середовище в залежності від його масштабу, характеру (серйозності) і тривалості, а також проведення розрахунку грошової оцінки такого впливу.

Вивчення й оцінка впливів на навколишнє середовище, результатів діяльності підприємства і ведення реєстру впливів, що розглядаються як значні, включають: розгляд контрольованих і неконтрольованих викидів в атмосферу і скидів стічних вод у водні об'єкти та колектори, розміщення й утилізація твердих відходів, забруднення надр і ґрунту, використання природних ресурсів (мінеральної сировини, землі, води, палива, лісових та інших ресурсів), витрат теплової та електроенергії; наявності шумів, різних специфічних впливів.

Мета практичного заняття: одержати знання і набути навички визначення екологічних аспектів діяльності організації, що мають важливі наслідки для навколишнього середовища та вважаються першочерговими в системі управління навколишнім середовищем.

Завдання: Опрацювати теоретичний матеріал за даною темою, детально ознайомитись з рекомендаціями ДСТУ ISO 14004-97 п. 4.2.2.

Для закріплення знань і навичок за цією темою студенту необхідно відповісти на такі питання:

1. У чому полягає різниця понять «екологічний аспект» і «суттєвий екологічний аспект»?
2. Що необхідно враховувати при здійсненні ідентифікації екологічних аспектів підприємства та виборі найбільш значущих з них?
3. Які існують підходи до інтерпретації та визначення екологічних аспектів?
4. Наведіть приклади зв'язку «аспект – вплив на довкілля» (власні приклади).
5. За якою схемою проводиться визначення екологічних аспектів?

Завдання для індивідуальної роботи

Зробити презентацію з обраної теми:

1. Які спонукальні мотиви введення СЕМ Вам відомі?
2. В чому полягають особливості екологічного менеджменту в Україні?

Рекомендована література

1. Андрушків Б. М. Економічна та майнова безпека підприємства та підприємництва. Антирейдерство / Андрушків Б. М., Малюта Л. Я. та ін. Тернопіль: Вид. Терно-граф, 2008. 424 с.
2. Галушкіна Т. П., Грановська Л. М., Кисельова Р. А. Екологічний менеджмент та аудит: навчальний посібник. Херсон: Олді-Плюс, 2020. 455 с.
3. Екологічне підприємництво: Навч. пос. / В.Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін. К. : Мета, 2001. 191 с.
4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (із змін та допов.) від 25 червня 1991 р. № 1264-XII.
5. Інформаційний ресурс (дистанційний курс): Екологічний менеджмент. Літвінова А. М., 2022. (Навчально-методична праця, рішення Вченої ради університету, протокол № 9 від 15.06.2022 р. Сертифікат № 314/2022.)
6. Український екологічний портал – <http://www.ecoport.org.ua>

ТЕМА 5. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

Ресурсозбереження – це прогресивний напрям використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує економію природних ресурсів та зростання виробництва продукції при тій самій кількості використаної сировини, палива, основних і допоміжних матеріалів. Ресурсозбереження поступово здобуває статус основної ідеології розвитку промислового виробництва. Причинами таких змін є зростаючі з року в рік обсяги залучення природних ресурсів у господарський оборот, подорожчання продукції, що виготовляється на їх основі, внаслідок вичерпання й погіршення якості ресурсів, збільшення масштабів забруднення навколишнього середовища. Таким чином, метою ресурсозберігаючої діяльності є зниження ресурсоемності (або підвищення ресурсоефективності) виробництва й забезпечення максимального корисного ефекту споживача від використання одиниці продукції, що супроводжується зменшенням техногенного навантаження на навколишнє природне середовище.

– За видами ресурсів, що зберігаються, ресурсозбереження може бути класифіковане на *матеріало-, водо-, енерго-, трудо-, фондозбереження, збереження фінансових, інформаційних та інших видів ресурсів*. Даний напрямок класифікації має важливе значення, оскільки збереження окремого виду ресурсу характеризується певною специфікою, вивчення якої надає можливість сформулювати комплекс відповідних ресурсозберігаючих заходів, що забезпечують найвищу віддачу вкладених коштів, та застосувати адекватні економічні пільги. Наприклад, дослідження сутності та напрямків фондозбереження має пріоритетне значення для розвитку фондомістких виробництв, трудовозбереження – для виробництв, що потребують залучення великої кількості робочої сили тощо.

– За змістом процесів виділяють:

- *раціональне використання ресурсів* (насамперед матеріальних), що означає досягнення максимальної ефективності використання ресурсів в господарстві за існуючого рівня розвитку техніки та технології з одночасним зниженням техногенного впливу на навколишнє середовище. Отже, критерієм раціонального використання ресурсів є мінімізація сукупних витрат живої та уречевленої праці при виробництві максимальної кількості кінцевої продукції, що має високі споживчі властивості;

- *економію ресурсів*, що є відносним скороченням витрат ресурсів, яке виражається у зниженні їх питомих витрат на виробництво одиниці кінцевої продукції, виконання робіт та надання послуг встановленої якості з урахуванням соціальних, екологічних та інших обмежень.

Таким чином, економія ресурсів є кількісним результатом процесу раціоналізації їх використання (споживання) і з урахуванням сфер діяльності підприємства може набувати як прямої, так і непрямой форми. *Пряма* економія ресурсів виникає безпосередньо протягом виробничого циклу на підприємстві внаслідок прямого скорочення обсягу витрат ресурсів на одиницю виробленої продукції певної якості. *Непряма* економія пов'язана зі сферою обігу (реалізації готової продукції) і формується за рахунок раціоналізації розміщення та зберігання виробничих та товарних запасів, використання вторинних ресурсів тощо. Виділяють ще один вид економії ресурсів – *структурну* економію, яка має місце в межах певної галузі або економіки країни в цілому і досягається внаслідок переходу від більш ресурсо- та енергоємної структури економіки (галузі) до менш ресурсоемної шляхом зміни міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій у напрямку розвитку нових ресурсоефективних виробництв та випуску ресурсоефективних видів продукції. Слід зазначити, що економія ресурсів не завжди означає їх раціональне використання, що, наприклад, має місце у випадку скорочення витрат (економії) на виготовлення одиниці продукції за рахунок зменшення кількості споживчих властивостей продукції або погіршення її якості. Однак раціоналізація використання ресурсів обов'язково спричиняє економію витрат суспільної праці.

Відповідно до можливостей реалізації виділяють потенційне (ресурсозберігаючий потенціал) та фактичне ресурсозбереження.

Методичні рекомендації до виконання практичного завдання за темою 5

Підготовка до виконання практичного завдання обумовлює ознайомлення з теоретичним матеріалом за темою 5, розміщеним в дистанційному курсі. Під час виконання практичного завдання необхідно звернути увагу на всі перелічені в темі 5 підрозділи. Студент повинен послідовно виконати

практичне завдання на основі здобутого теоретичного матеріалу та відповідь оформити у вигляді обґрунтованої, розгорнутої відповіді.

Практична робота 5

Тема *Екологічна експертиза, екологічний облік та екологічний аудит як інструменти екологічного менеджменту*

Завдання: Обґрунтуйте, дайте відповідь на наступні запитання:

1. Визначте види екологічної експертизи та їх специфіку.
2. Визначте види екологічного аудиту та їх специфіку.
3. В системі Ліга: Закон зробіть вибірку законодавчо-нормативних актів, що стосуються екологічної експертизи та екологічного аудиту в Україні. На їх основі проаналізуйте правову забезпеченість екологічного контролю в нашій державі, порівняйте її з системою європейського законодавства.
4. Розкажіть про переваги та недоліки системи екологічної експертизи в Україні.

Завдання для індивідуальної роботи

Зробити презентацію з обраної теми:

1. Індикатори екологічних результатів діяльності підприємства.
2. Оцінка екологічного життєвого циклу продукції: призначення, функції.
3. Екологічний контролінг як концепція координованого забезпечення та використання релевантної інформації.
4. Ефективність екологічного менеджменту.

Рекомендована література

1. Андрушків Б. М. Економічна та майнова безпека підприємства та підприємництва. Антирейдерство / Андрушків Б. М., Малюта Л. Я. та ін. Тернопіль: Вид. Тернограф, 2008. 424 с.
2. Галушкіна Т. П., Грановська Л. М., Кисельова Р. А. Екологічний менеджмент та аудит: навчальний посібник. Херсон: Олді-Плюс, 2020. 455 с.
3. Екологічне підприємництво: Навч. пос. / В.Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін. К. : Мета, 2001. 191 с.
4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (із змін та допов.) від 25 червня 1991 р. № 1264-XII.
5. Інформаційний ресурс (дистанційний курс): Екологічний менеджмент. Літвінова А. М., 2022. (Навчально-методична праця, рішення Вченої ради університету, протокол № 9 від 15.06.2022 р. Сертифікат № 314/2022.)
6. Український екологічний портал – <http://www.ecoport.org.ua>

ТЕМА 6. ОЦІНЮВАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Засади економічного механізму забезпечення охорони навколишнього природного середовища зафіксовані в X розділі Закону України «Про охорону навколишнього середовища». Перевага надається екологічному нормуванню, лімітуванню, ліцензуванню, експертизі, контролю, тобто забезпеченню виконання відповідних стандартів і норм примусом із боку держави, що не спонукає підприємства, установи й організації до здійснення природоохоронної діяльності.

На сучасному етапі розвитку економіки можна виділити такі елементи економічного механізму регулювання природоохоронної діяльності: плата за природокористування; система економічного стимулювання природоохоронної діяльності; плата за забруднення навколишнього середовища та розміщення відходів; створення ринку природних ресурсів; удосконалення системи ціноутворення з урахуванням екологічних факторів, особливо на продукцію природоексплуатуючих галузей народного господарства; створення екологічних фондів; екологічне програмування; торгівля ліцензіями; платежі за заставу; екологічне страхування.

Основною метою економічних механізмів природокористування та природоохоронної діяльності є:

- стимулювання шляхом впровадження еколого-економічних інструментів природокористувачів до зменшення шкідливого впливу на довкілля, раціонального та ощадливого використання природних ресурсів і зменшення енерго- і ресурсомісткості одиниці продукції;

- створення за рахунок коштів, отриманих від екологічних зборів і платежів, незалежного від державного та місцевих бюджетів джерела фінансування природоохоронних заходів і робіт. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні ґрунтується на концепції платності природокористування.

Система платежів за користування природними ресурсами включає в себе не тільки способи визначення розмірів плати, а також механізми її встановлення, вилучення й використання.

Розрізняють шість видів платежів за ресурсами:

1. Платежі за право користування природними ресурсами.
2. Плата за відтворення та охорону природних ресурсів.
3. Рентні платежі за експлуатацію кращих природних ресурсів за якістю чи за місцем їх розташування стосовно ринку.
4. Штрафні платежі за понаднормове використання природних ресурсів.

5. Компенсаційні платежі за вибуття природних ресурсів із цільового використання або погіршення їхньої якості, спричинене діяльністю цих підприємств.

6. Плата підприємств за використання середовища для розміщення відходів виробництва.

Плата за користування природними ресурсами повинна залежати від умов, які визначають попит і пропозицію на цей ресурс на конкретній території, і вилучатися у вигляді конкретного податку (збору) або плати за ліцензію, що дає таке право, чи у вигляді орендної плати. Використання природних ресурсів в Україні здійснюється в порядку загального та спеціального використання. Законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами й надання відповідних дозволів.

У порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам, організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів у формі ліцензій, зареєстрованих в установленому порядку за плату для здійснення виробничої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством, – на пільгових умовах.

Ліцензія є документом, який засвідчує право її власника на використання природних ресурсів у визначених межах, з відповідно вказаною метою протягом встановленого строку під час додержання ним заздалегідь визначених вимог та умов.

Штраф – це покарання винного, а не відшкодування збитків, завданих природному середовищу. Суттєвим недоліком штрафних санкцій є також обмежений характер їхньої дії. Штраф платиться один раз, а порушення навколишнього природного середовища тривають.

Плата за відтворення (компенсацію) природного ресурсу повинна залежати від середовища утворюючої ролі й визначатися затратами на підтримання заданого рівня якості навколишнього природного середовища з урахуванням встановлених для даного регіону пріоритетів розвитку та фактора часу. Платежі на відтворення й охорону природних ресурсів – це компенсація затрат природних ресурсів (вилучення) у процесі виробництва. Критерієм для розрахунку платежів за забруднення є збитки від цього. Ці збитки проявляються рівночасно в моральному, соціальному, естетичному, натуральному, економічному аспектах. Здебільшого оцінюються економічні збитки.

Економічні збитки від шкідливого впливу на навколишнє середовище відходів виробництва – фактичні або можливі витрати на компенсацію цих утрат.

Забруднення навколишнього середовища призводить до виникнення двох видів витрат: на попередження впливу на забруднення середовища та на попередження впливу на забруднення середовища на них.

Економічні збитки величина комплексна. Найчастіше їх виражають сумою основних локальних збитків: від погіршення здоров'я населення; комунальному господарству; сільському та лісовому господарствам; промисловості.

Платежі від забруднення навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів виконують такі функції:

- перенесення економічного тягаря збитків, пов'язаних із забрудненням навколишнього природного середовища, на ті суб'єкти господарювання, що спричиняють ці збитки (вилучення частини прибутку, який отримано унаслідок експлуатації навколишнього середовища, та компенсація збитків, що завдаються цією експлуатацією);

- узгодження розміру прибутків і фондів матеріального заохочення з ефективністю природоохоронної діяльності;

- спонукання підприємства до зниження збитків (відповідно, негативного техногенного навантаження на природне середовище) шляхом ефективного освоєння коштів на спорудження й обслуговування природоохоронних об'єктів, на придбання обладнання та приладів зі знешкодження забруднюючих речовин.

В Україні фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок: державного бюджету України та місцевих бюджетів; коштів підприємств, установ та організацій; позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища; добровільних внесків та інших коштів.

Нормативи плати за використання природних ресурсів визначаються з урахуванням їхнього географічного положення, поширення, якості, можливості відтворення, доступності, комплексності, продуктивності, можливості утилізації, відходів, умов переробки. Економічні оцінки природних ресурсів і плата за природні ресурси часто збігаються, але це не означає, що вони є тотожними за економічним змістом. Більшість дослідників сходяться на думці, що показники економічної оцінки мають бути порівняльними, тобто давати змогу порівнювати різні джерела однойменних ресурсів і варіанти їх використання.

Методичні рекомендації до виконання практичного завдання за темою 6

Підготовка до виконання практичного завдання обумовлює ознайомлення з теоретичним матеріалом за темою 6, розміщеним в дистанційному курсі. Під час виконання практичного завдання необхідно звернути увагу на всі перелічені в темі 6 підрозділи. Студент повинен послідовно

виконати практичне завдання на основі здобутого теоретичного матеріалу та відповідь оформити у вигляді обґрунтованої, розгорнутої відповіді.

Практичне завдання 6

Тема *Індикатори екологічних результатів діяльності підприємства*

Вступ до теми

Показники (індикатори) екологічної результативності

Екологічна результативність є результатом управління організацією своїми екологічними аспектами. Екологічна результативність полягає у зниженні негативного впливу на навколишнє середовище, покращенні його стану і проявляється в зниженні об'ємів забруднюючих речовин, збільшенні кількості і покращенні якості сприятливих до використання земельних, лісових і водних ресурсів.

Оцінка екологічної результативності дозволяє дізнатися, як виконуються окремо взяті екологічні цілі, та ґрунтується на абсолютних значеннях.

Для оцінювання екологічної результативності використовують певні показники або індикатори, які дозволяють визначити, чи існують потенційні можливості для поліпшення управління природоохоронною діяльністю на підприємстві.

Показники сприяють прийняттю обґрунтованих еколого-економічних управлінських рішень та використовуються для оцінювання ефективності процесу управління екологічними аспектами. Формування системи показників оцінки екологічної результативності доцільно починати разом з визначенням екологічних цілей і завдань підприємства.

Показники розраховуються у таких сферах функціонування підприємства, як добування чи використання сировини; застосування матеріалів, комплектуючих, обладнання та інших матеріальних ресурсів; забруднення атмосферного повітря, ґрунтів, стічних вод; поводження з відходами; постачання і збут тощо.

Розробка екологічного паспорта промислового підприємства

Теоретична частина

Екологічний (еколого-економічний паспорт підприємства) – це комплексний документ, що містить характеристику взаємин підприємства з навколишнім середовищем. Це комплексний документ, який містить характеристику взаємовідносин підприємства з навколишнім середовищем. Згідно з Державним стандартом 17.0.0.04-90 «Екологічний паспорт промислового підприємства» це важливий документ підприємства, який складається з титульного аркуша, загальних відомостей про підприємство, його реквізитів, природно-кліматичних характеристик місця його розташування, балансової схеми матеріальних потоків. Документ містить загальні відомості

про сировину, яку використовують в технологічних процесах, характеристики цих процесів, схеми очищення скидів і викидів, їх характеристики після очищення, дані про тверді і рідинні відходи, а також відомості про наявність технологій, що можуть забезпечити досягнення найкращих питомих показників з охорони природи.

Екологічний паспорт підприємства складається з двох частин. Перша частина містить загальні відомості про підприємство, використовувану сировину, опис технологічних схем вироблення основних видів продукції, схем очищення стічних вод і викидів в атмосферу, їхню характеристику після очищення, дані про тверді та інші відходи, а також відомості про наявність у світі технологій, що забезпечують досягнення найкращих питомих показників з охорони природи. Друга частина паспорта містить перелік планованих заходів, спрямованих на зниження навантаження на навколишнє середовище, з зазначенням термінів, об'ємів витрат, питомих і загальних об'ємів викидів шкідливих речовин до і після здійснення кожного заходу. В екологічному паспорті підприємства знаходять відображення три групи показників:

- показники впливу підприємства на стан навколишнього середовища;
- показники організаційно-технічного рівня природоохоронної діяльності підприємства;
- загальні і приватні показники аналізу витрат на природоохоронну діяльність.

До першої групи відносяться наступні показники:

1) екологічність продукції (частка продукції з поліпшеними екологічними показниками; випуск екологічно чистої продукції);

2) вплив на водні ресурси (обсяги води, що забирається з різних джерел; використання води на виробничі цілі; обсяги води, переданої іншим підприємствам і організаціям; скинуті стічні води; частка забруднених стічних вод; концентрація шкідливих речовин у забруднених стічних водах; ступінь очищення стічних вод; зміна обсягів та якості стічних вод);

3) вплив на атмосферне повітря (обсяг використовуваного атмосферного повітря; кількість відхідних шкідливих речовин за видами і джерелами; кількість шкідливих речовин, що надходять на очисні споруди; частка уловлених і знешкоджуваних шкідливих речовин; кількість шкідливих речовин, що надходять в атмосферу після очищення за видами; зміна обсягів і якості викидів шкідливих речовин в атмосферу в порівнянні з попереднім періодом);

4) вплив на матеріальні ресурси і відходи виробництва (обсяг утилізованих шкідливих речовин, витягнутих зі стічних вод; обсяг утилізованих шкідливих речовин, витягнутих з відхідних газів; кількість утворених твердих відходів: кількість утилізованих твердих відходів; кількість твердих відходів, що підлягають захороненню; ступінь вилучення основних компонентів з мінеральної сировини);

5) вплив на земельні ресурси (коефіцієнт забудови – відношення площі, зайнятої під будівлями і спорудами, до загальної площі підприємства; обсяг продукції підприємства, продукції з 1 га землі; співвідношення основних, допоміжних і обслуговуючих площ; величина виробничої площі на одного працівника, одиницю обладнання, агрегату; загальна площа або довжина комунікацій, під'їзних шляхів, водопостачання, каналізації, енергопостачання; площа земель, що відводяться під культурно-побутове і житлове будівництво; частка площі, зайнятої під відходи виробництва; частка площі, займаної санітарно-захисною зоною; площа рекультивуємих земельних ділянок).

До другої групи показників належать такі, як:

1) оснащеність джерел забруднення очисними пристроями (кількість джерел шкідливих викидів, кількість неорганізованих джерел шкідливих викидів);

2) пропускна здатність наявних очисних споруд (кількість і потужність основного технологічного обладнання, функціонування якого супроводжується виділенням певних видів забруднень; частка певного виду забруднень, що утворюються при виробництві одиниці основної продукції; кількість і потужність природоохоронного обладнання, призначеного для очищення);

3) прогресивність застосовуваного очисного обладнання (ККД застосовуваного очисного обладнання; частка очисного обладнання з високим ККД; частка шкідливих викидів, що очищаються на обладнанні з високим ККД);

4) можливість контролю за функціонуванням очисного обладнання (рівень забезпеченості очисного обладнання контрольно-вимірною апаратурою; коефіцієнт фактичного використання контрольно-вимірної апаратури; частка прогресивних приладів у загальній кількості застосовуваних контрольно-вимірних приладів; частка очисних споруд, що працюють під контролем прогресивних приладів; частка очисного обладнання, що працює під централізованим контролем над викидами, загальної кількості обладнання, що працює під контролем);

5) раціональність існуючої організаційної структури природоохоронної діяльності підприємства (наявність природоохоронних служб і відділів, рівень централізації управління природоохоронною діяльністю, оперативність керівництва природоохоронних служб і відділів при прийнятті рішень; оснащеність природоохоронних служб і відділів обчислювальною технікою; інформаційна забезпеченість; ступінь економічної самостійності природоохоронних служб і відділів);

6) питомі показники організаційно-технічного рівня природоохоронної діяльності підприємства (відношення результату природоохоронної діяльності до вартості основних виробничих фондів, очисного обладнання,

матеріалів, що використовуються при природоохоронній діяльності; до загальної чисельності працівників до чисельності працівників, зайнятих природоохоронною діяльністю).

Третя група показників включає в якості загального показника відношення економічного ефекту від застосування природоохоронних заходів до загальної величини витрат на їх проведення і сукупність приватних показників.

До них відносяться:

- частка капітальних витрат на природоохоронні заходи в загальному обсязі капітальних витрат підприємства;
- частка поточних витрат на природоохоронну діяльність у загальному обсязі поточних витрат підприємства;
- частка витрат на охорону повітряного басейну в загальному обсязі витрат на природоохоронну діяльність;
- частка витрат на охорону та раціональне використання водних ресурсів у загальному обсязі витрат на природоохоронну діяльність;
- частка витрат на знищення та знешкодження твердих і рідких відходів у загальному обсязі витрат на природоохоронну діяльність;
- частка витрат на розробку і впровадження прогресивних технологій (маловідходних, безвідходних, безстічних тощо) у загальних витратах на НДДКР;
- частка витрат на оплату послуг сторонніх організацій на природоохоронну діяльність у загальному обсязі цих витрат підприємства.

Складання екологічного паспорта є досить складною процедурою, тому зазвичай він складається не самим підприємством, а за його дорученням комерційною організацією, що має відповідну ліцензію. Потім паспорт видається в районне відділення охорони навколишнього середовища і природних ресурсів для перевірки розрахунків і узгодження, після чого він направляється до регіонального відділення Держкомекології для отримання дозволу на викиди (скиди) зазначених у екологічному паспорті обсягів забруднюючих речовин. Робота зі складання екологічного паспорта оплачується підприємством за домовленістю з комерційною організацією. При видачі дозволу на викиди (скиди) забруднюючих речовин регіональне відділення Держкомекології отримує від підприємства суму в розмірі 10 % договірної вартості складання екологічного паспорта комерційною організацією. Екологічний паспорт підписується керівником підприємства та керівником районної організації охорони навколишнього середовища і природних ресурсів. У подальшому цей документ уточнюється, в нього вносяться необхідні зміни.

Екологічний паспорт містить перелік заходів, що спрямовані на зниження навантаження на навколишнє середовище, з вказівкою термінів їх впровадження, обсягу витрат, питомого і загального обсягу викидів шкід-

ливих речовин до і після здійснення кожного заходу. Документ відбиває декілька принципових моментів.

По-перше, перехід від вивчення наслідків впливу на стан довкілля до детального диференційованого аналізу причин (ситуація по кожному зокрема і групах споріднених підприємств).

По-друге, перехід від розгляду загального обсягу викидів до питомих показників на одиницю виробленої продукції у порівнянні з найкращими показниками, досягнутими в світі.

Екологічний паспорт промислового підприємства – це нормативно-технічний документ, у якому міститься інформація про використання природних ресурсів і визначається вплив виробництва на навколишнє середовище. Екологічний паспорт розробляє підприємство за рахунок власних коштів, затверджує його керівник підприємства. Узгоджений з органами місцевого самоврядування і природоохоронними органами, екологічний паспорт підлягає реєстрації. Основу розробки екологічного паспорта становлять узгоджені і затверджені показники виробництва, проекти розрахунків гранично допустимих викидів і скидів, дозвіл на природокористування, паспорти газо- і водоочисних споруд і обладнання з утилізації і використання відходів, державна статистична звітність, інвентаризація джерел забруднення, нормативно-технічні документи.

Екологічний паспорт доповнюють і коригують при змінах технології виробництва, заміні устаткування тощо.

Екологічний паспорт складається з таких розділів: загальні відомості про підприємство; природно-кліматична характеристика району розташування підприємства; відомості про технологію виробництва, схеми руху матеріалів, характеристика сировини, матеріальних та енергетичних ресурсів; характеристика земельних ресурсів і ділянки, на якій розташоване підприємство; характеристика викидів в атмосферу; характеристика водоспоживання і водовідведення; характеристика відходів виробництва, рекультивациі порушених земель, транспорту підприємства; характеристика екологічної діяльності підприємства, в тому числі витрати на природоохоронні заходи, платежі за викиди і скиди забруднюючих речовин, за використання природних ресурсів, розміщення відходів виробництва.

Завдання: Знайти екологічний паспорт будь-якого українського промислового підприємства та проаналізувати з дотриманням вимог до структури паспорта.

Завдання для індивідуальної роботи

Зробити презентацію з обраної теми:

1. Стан, тенденції та чинники розвитку екологічних потреб.
2. Типи споживачів за відношенням до екологічності товарів.
3. Аналіз мотивації споживання екологічних товарів.

Рекомендована література

1. Андрушків Б. М. Економічна та майнова безпека підприємства та підприємництва. Антирейдерство / Андрушків Б. М., Малюта Л. Я. та ін. Тернопіль: Вид. Тернограф, 2008. 424 с.
2. Галушкіна Т. П., Грановська Л. М., Кисельова Р. А. Екологічний менеджмент та аудит: навчальний посібник. Херсон: Олді-Плюс, 2020. 455 с.
3. Екологічне підприємництво: Навч. пос. / В.Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін. К. : Мета, 2001. 191 с.
4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (із змін та допов.) від 25 червня 1991 р. № 1264-XII.
5. Інформаційний ресурс (дистанційний курс): Екологічний менеджмент. Літвінова А. М., 2022. (Навчально-методична праця, рішення Вченої ради університету, протокол № 9 від 15.06.2022 р. Сертифікат № 314/2022.)
6. Український екологічний портал – <http://www.ecoport.org.ua>

ТЕМА 7. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БІЗНЕСУ

У сучасній управлінській літературі зовнішнє середовище визначається як сукупність змінних, що знаходяться за межами підприємства і не є сферою безпосереднього впливу з боку його менеджменту. В умовах планової економіки зовнішнє середовище підприємств практично цілком було стабільним і прогнозованим, а функції контролю і регулювання діяльності підприємств закріплені за відповідними органами державного управління (міністерствами). В умовах ринкових відносин, що характеризуються високим рівнем невизначеності, зовнішнім середовищем, що постійно змінюється, внутрішнє середовище кожного підприємства формується під впливом змінних зовнішнього середовища, що здійснюють безпосередній вплив на організацію управління і на всі процеси, що протікають на підприємстві. Під впливом зовнішнього середовища змінюються мета діяльності, виробнича база, управління підприємством, організація виробництва, праці і управління, а також протікають основні процеси, що забезпечують розширене відтворення капіталу, – інноваційні, інвестиційні, і формуються ринкові позиції підприємства. У цих умовах підприємство розглядається у виді складної ієрархічної системи, тісно взаємодіючої з зовнішнім середовищем. Вплив зовнішнього середовища на діяльність підприємства може носити різний характер. Найзагальніша систематизація цих впливів дозволяє виділити прямі і непрямі, контрольовані і неконтрольовані впливи, впливи загального і приватного характеру, реально здійснюваний вплив і потенційно можливий вплив, цілеспрямований вплив конкретного елемента зовнішнього середовища і вплив стихійного характеру, що є результатом випадкових процесів і явищ у зовнішньому середовищі.

Прямий вплив зовнішнього середовища виявляється в таких формах, як поведінка постачальників матеріалів, капіталу; зміна процентної ставки

інвестицій; зміна законодавства з господарських питань, постанови і заходи, впроваджені місцевими органами управління; кон'юнктура ринку (наприклад, розміщення і поведження споживачів; склад і поведження конкурентів). Непрямий вплив здійснюють, наприклад, політична обстановка в країні або рівень розвитку науково-технічного прогресу. Контрольованість впливу зовнішнього середовища визначається здатністю підприємства діяти на цей вплив. Так, підприємство може самостійно здійснювати вибір постачальників матеріальних ресурсів, засобів виробництва і капіталу або впливати на створення суспільної думки про підприємство і його продукцію, але не в змозі контролювати поведінку постачальників матеріалів, рівень інтенсивності конкуренції в галузі або регіоні, а також поведження конкурентів.

Фактори загального характеру впливають на діяльність підприємства в цілому, наприклад, ріст темпів інфляції, падіння попиту на продукцію підприємства, зміну вимог споживачів до якості продукції, припускають перегляд практично всіх аспектів діяльності підприємства, тоді як впливи приватного характеру впливають на який-небудь окремих аспект діяльності підприємства. Так, зміна вимог покупців до упакування і доставки продукції, зміни умов постачання і транспортування споживаних матеріалів змушують підприємство переглянути окремі аспекти діяльності. Негативні результати взаємодії підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища можуть негативно вплинути на діяльність підприємства. У зв'язку з цим виникає поняття економічної безпеки підприємства як безпеки його взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища.

Підприємство – це не тільки будівлі, споруди, засоби виробництва, робоча сила тощо, це, перш за все, живий суспільний організм, який виготовляє продукцію, знаходячись у постійних інформативно-виробничих сплетіннях зв'язків і відносин у певному навколишньому середовищі. В найзагальнішому розумінні, підприємство – самостійний господарюючий суб'єкт з правом юридичної особи, який на основі ресурсів, що є у нього (або закріплених за ним), виготовляє й реалізує продукцію, виконує роботи і надає послуги. Все це повинно враховуватися при забезпеченні його безпеки.

Підтвердженням актуальності цієї проблеми – проблеми забезпечення економічної безпеки підприємства – і усвідомлення цієї актуальності керівниками підприємств є створення в організаційній структурі управління підприємствами (правда, поки що це відноситься переважно до великих фінансово-промислових конгломератів) спеціальних підрозділів, покликаних забезпечити їхню економічну безпеку. Для досягнення найбільшої ефективності одні автори рекомендують створення власної служби безпеки і пропонують варіанти цих структур. Інші пропонують використовувати «міжоб'єктну систему безпеки недержавних об'єктів економіки» аналогічну існуючій в США. Однак справедливо буде помітити, що найчастіше функції

цих служб зводяться до безпеки підприємства як такої, оскільки ці структурні підрозділи не мають розробленої й ефективно функціонуючої наукової системи оцінки економічної безпеки і її рівня, теоретичної бази своєї роботи, що істотно знижує результативність таких структурних підрозділів.

Первісне поняття економічної безпеки розглядалося як забезпечення умов збереження комерційної таємниці й іншої секретної інформації підприємства. Такому трактуванню економічної безпеки присвячені публікації початку 90-х років минулого сторіччя. На перших етапах ринкових перетворень у зв'язку зі зміною поняття власності, самостійним виходом підприємств на зовнішній ринок, прагненням до максимізації прибутку, виробництвом конкурентоздатної продукції питання збереження комерційної таємниці в діяльності підприємств набуло особливої актуальності. Кожне підприємство прагнуло захищати свої комерційні таємниці, інтелектуальну власність і взагалі інформацію як найкоштовніший товар. Забезпечення економічної безпеки розглядалося насамперед як захист інформації.

Визнаючи, що збереження інформації є одним з важливих аспектів економічної безпеки підприємства, необхідно відзначити, що зведення проблеми економічної безпеки підприємства тільки до захисту комерційної таємниці являє собою занадто спрощений варіант вирішення такої проблеми. Тому отримав визнання інший підхід до трактування поняття економічної безпеки підприємства. Різкий спад виробництва в цілому по країні, а головне – зміна економічних функцій держави, що уже не було основним інвестором і споживачем продукції, змусили подивитися набагато ширше на проблему економічної безпеки підприємств. Відповідно до цього погляду економічна безпека підприємства обумовлена впливом зовнішнього середовища, що у ринковій економіці увесь час змінюється, ніколи не залишається стабільним, постійним або незмінним. Саме з позицій впливу зовнішнього середовища, захисту підприємств від його негативного впливу і розглядається зміст категорії економічної безпеки підприємства, у тому числі й у нечисленних поки публікаціях вітчизняних учених-економістів.

Поняття «безпека підприємства» є досить широким і багатограним. У найвужчому розумінні і його можна представити як відсутність різного роду небезпек і загроз або наявність можливостей з їх попередження, захисту інтересів, недопущення збитків більше критичної межі. Це вимагає копіткої повсякденної роботи відповідного персоналу, служб безпеки, які б організували беззбиткову роботу підприємства, збереження майна, недопущення розголошування таємниці, припинення чинників насильних злочинів, збереження інтелектуальної власності тощо.

Економічна, фінансова, майнова безпека – це матеріальна база безпеки підприємства в цілому. Розробка теорії безпеки підприємництва знаходиться на початковій стадії. В даний час у науковій літературі, навіть спеціальній, суть теорії економічної безпеки підприємництва, його складових, індика-

торів розкривається вкрай рідко. У визначеннях дане поняття виражається або не завжди чітко, або неповно. Дуже часто забезпечення економічної безпеки бізнесу зводиться до протистояння, захисту від різного роду економічних злочинів. Поза сумнівом, що це важливо, але не можна зводити поняття «економічної безпеки підприємства» лише до такого захисту.

При визначенні поняття «економічна безпека» стала переважати думка, що його зміст відбиває такий стан підприємства, що забезпечує здатність протистояти несприятливим зовнішнім впливам. У цьому зв'язку економічна безпека підприємства стала розглядатися набагато ширше – як можливість забезпечення його стійкості в різноманітних, у тому числі й у несприятливих умовах, що складаються в зовнішньому середовищі, незалежністю від характеру його впливу на діяльність підприємства, масштабу і характеру внутрішніх змін. Так, економічна безпека підприємства визначена як «захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також як здатність швидко усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльності». Існує ще одне визначення економічної безпеки підприємства як «кількісної і якісної характеристики, властивої фірмі, що відбиває здатність «самовиживання» і розвитку в умовах виникнення зовнішньої і внутрішньої економічної загрози». У рамках підходу до економічної безпеки підприємства як до стану, обумовленого впливом зовнішнього середовища, слід зазначити ресурснофункціональний підхід. Автори цього підходу економічну безпеку підприємства розглядають як «стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому». З цією метою розглядається сукупність процесів, що протікають в організації, із усіма їхніми характерними рисами і взаємозв'язками, які складають єдину системну групу з погляду їхньої функціональної ролі в забезпеченні економічної безпеки підприємства і відіграють важливу роль у забезпеченні економічної безпеки підприємства. У ресурсно-функціональному підході як основні напрямки економічної безпеки підприємства розрізняють сім функціональних складових: інтелектуально-кадрову, фінансову, технологічну, правову, екологічну, інформаційну і силову.

На нашу думку, економічна безпека підприємства – це такий стан господарюючого суб'єкта, при якому він при найефективнішому використанні корпоративних ресурсів досягає попередження чи послаблення зовнішніх і внутрішніх негативних впливів, здійснює адекватний захист від існуючих небезпек і загроз та забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції й господарського ризику.

Таким чином, економічну безпеку підприємства можна розглядати як практичне використання ефективних принципів сучасного менеджменту та своєчасну реакцію на зміни в зовнішньому середовищі, що забезпечують

адаптацію підприємства до умов його існування. Звідси економічну безпеку підприємства слід розглядати як еволюційний розвиток ситуаційного підходу до управління. Економічна безпека викликає усе більшу зацікавленість підприємств, що стикаються з труднощами при реалізації принципово нових підходів до управління підприємствами, при організації управління підприємством у ринкових умовах. Таке розуміння економічної безпеки підприємства дозволяє показати, що виробниче підприємство знаходиться в ситуації невизначеності, непередбачуваності, зміни як внутрішніх умов господарювання, так і зовнішніх: політичних, макроекономічних, екологічних, правових; ухвалює ризикові рішення в умовах жорсткої конкуренції, добивається попередження, послаблення або захисту від існуючих або прогнозованих небезпек або загроз; і це переконливо свідчить, що в даних умовах воно забезпечує досягнення цілей бізнесу. Тобто в даній ситуації корпоративні ресурси підприємства (земля, капітал, кадровий потенціал, підприємницькі здібності менеджерів, інформація, інтелектуальна власність, технологія і т. д.) використовуються в першу чергу для досягнення цілей бізнесу, а не тільки для запобігання небезпек і загроз. І такий шлях – це шлях досягнення стратегічних цілей підприємницької діяльності та забезпечення стійкого інтенсивного розвитку підприємства.

Головною метою економічної безпеки підприємства є гарантування його стабільного та максимально ефективного функціонування. Система захисту економічної безпеки підприємства може включати такі напрямки: захист матеріальних і фінансових цінностей; захист інтелектуальної власності; захист інформаційного середовища; захист персоналу; захист навколишнього середовища.

Результатом забезпечення економічної безпеки підприємства є стабільність (надійність) його функціонування, ефективність фінансово-економічної діяльності та особиста безпека персоналу.

Необхідність постійного дотримання економічної безпеки зумовлюється об'єктивною потребою кожного суб'єкта господарювання у забезпеченні стабільного функціонування і досягнення цілей діяльності. Рівень економічної безпеки підприємства залежить від того, наскільки ефективно його керівництво і спеціалісти (менеджери) будуть спроможні сформулювати мету та функціональні ознаки (критерії) формування системи економічної безпеки підприємства. Саме це дозволить уникнути можливих загроз і ліквідувати шкідливі наслідки окремих негативних впливів складових зовнішнього та внутрішнього середовища.

Джерелами негативних впливів на економічну безпеку підприємства (організації) можуть бути:

- 1) свідомі чи несвідомі дії окремих посадових осіб і суб'єктів господарювання (органів державної влади, міжнародних організацій, підприємств-конкурентів);

2) збіг об'єктивних обставин (стан фінансової кон'юнктури на ринках даного підприємства, наукові відкриття та технологічні розробки, форс-мажорні обставини тощо).

Залежно від суб'єктної обумовленості негативні впливи на економічну безпеку можуть бути об'єктивними і суб'єктивними. Об'єктивними вважаються такі негативні впливи, що виникають не з вини самого підприємства або його окремих працівників. Суб'єктивні впливи мають місце внаслідок неефективної роботи підприємства в цілому або його окремих працівників (передусім керівників і функціональних менеджерів).

Методичні рекомендації до виконання практичного завдання за темою 7

Підготовка до виконання практичного завдання обумовлює ознайомлення з теоретичним матеріалом за темою 7, розміщеним в дистанційному курсі. Під час виконання практичного завдання необхідно звернути увагу на всі перелічені в темі 7 підрозділи. Студент повинен послідовно виконати практичне завдання на основі здобутого теоретичного матеріалу та відповідь оформити у вигляді обґрунтованої, розгорнутої відповіді.

Практичне завдання 7

Тема Демонстрація відповідності

Завдання: Обґрунтуйте, дайте відповідь на наступні запитання:

1. Екологічні етикетки і декларації, життєвий цикл – визначення. Цілі використання екологічних етикеток і декларацій.
2. Основні принципи екологічних етикеток і декларацій.
3. Загальні вимоги, пропоновані до самодекларованих екологічних заяв.
4. Вимоги до знаків, що використовуються в екологічних заявах. Стрічка Мебіуса.
5. Принципи екологічного маркування I та II типу.

Завдання для індивідуальної роботи

Зробити презентацію з обраної теми:

1. Імідж «зеленого» підприємства. Вихід продукції на світовий ринок.
2. Підтримка держави, суспільства.
3. Роль і можливості різних секторів економіки, державних та спеціально уповноважених органів у сфері підтримки та розповсюдження екологічного менеджменту в Україні.

Рекомендована література

1. Андрушків Б. М. Економічна та майнова безпека підприємства та підприємництва. Антирейдерство / Андрушків Б. М., Малюта Л. Я. та ін. Тернопіль: Вид. Тернограф, 2008. 424 с.

2. Галушкіна Т. П., Грановська Л. М., Кисельова Р. А. Екологічний менеджмент та аудит: навчальний посібник. Херсон: Олді-Плюс, 2020. 455 с.
3. Екологічне підприємництво: Навч. пос. / В.Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін. К. : Мета, 2001. 191 с.
4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (із змін та допов.) від 25 червня 1991 р. № 1264-XII.
5. Інформаційний ресурс (дистанційний курс): Екологічний менеджмент. Літвінова А. М., 2022. (Навчально-методична праця, рішення Вченої ради університету, протокол № 9 від 15.06.2022 р. Сертифікат № 314/2022.)
6. Український екологічний портал – <http://www.ecoport.org.ua>

ТЕМА 8. ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКИ БІЗНЕСУ

У ринковій економіці підприємницькі структури володіють повною економічною самостійністю. Вони самостійно визначають економічну політику, формують портфель замовлень, організовують виробництво і збут продукції, повністю відповідають за результати господарської діяльності. Все це, поза сумнівом, актуалізує проблему забезпечення економічної безпеки бізнесу. У зв'язку з цим очевидно, що забезпечення економічної безпеки виробничої діяльності вимагає, щоб на підприємстві була створена власна система безпеки. Даючи характеристику системі безпеки підприємства, відразу визначимо деякі, на наш погляд, важливі методологічні положення.

По-перше, система безпеки підприємства не може бути шаблонною. Вона повинна бути унікальною на кожному підприємстві, оскільки залежить від рівня розвитку і структури виробничого потенціалу, ефективності його використання і спрямованості виробничої діяльності, якісного стану кадрів, виробничої дисципліни, стану навколишнього середовища, ризику виробництва і т. д.

По-друге, система безпеки підприємства є самостійною, відособленою від аналогічних систем інших виробничих одиниць. Але її відособленість відносна, оскільки система безпеки підприємства – це складовий елемент безпеки більш високого рівня – міста, регіону, країни. Дуже багато завдань безпеки підприємства не можуть бути вирішені самостійно, без рішень, що приймаються на більш високому системному рівні, і перш за все державному. Саме на цьому рівні ухвалюються найважливіші політичні, макроекономічні, правові й інші рішення, що створюють середовище безпеки виробничої діяльності. Служба безпеки конкретного підприємства залежить також і від активності служб безпеки конкурентних підприємств, вона створюється і функціонує на основі прийнятих законодавчих актів, залежить від можливостей придбання засобів захисту, рівня підготовки і кваліфікації кадрів тощо.

По-третє, система безпеки підприємства повинна бути комплексною. Вона покликана забезпечити безпеку економічну, науково-технічну, кадрову, інтелектуальну, екологічну, інформаційну, фізичну, техногенну, пожежну тощо. А отже, у її складі повинні бути відповідні елементи, органи, сили, засоби. Створення системи безпеки підприємства і організація її успішного функціонування повинні спиратися на методологічні основи наукової теорії безпеки.

Метою системи безпеки є своєчасне виявлення і запобігання як зовнішнім, так і внутрішнім небезпекам і загрозам, забезпечення захищеності діяльності підприємства і досягнення ним цілей бізнесу. Безумовно, що досягнення поставленої мети можливе лише на основі вирішення комплексу завдань, серед яких виділяють:

1) Виявлення реальних і прогнозування потенційних небезпек і загроз підприємству.

2) Знаходження способів їх запобігання, ослаблення або ліквідації наслідків їх дії.

3) Знаходження сил і засобів, необхідних для забезпечення безпеки підприємства.

4) Організація взаємодії з правоохоронними і контрольними органами в цілях запобігання і припинення правопорушень, направлених проти інтересів підприємства.

5) Створення власної служби безпеки підприємства і ін.

Система безпеки підприємства покликана виконувати певні *функції*, серед яких виділяють наступні:

1) Прогнозування ситуації реальної небезпеки.

2) Виявлення, попередження та послаблення небезпек і загроз.

3) Забезпечення захищеності діяльності підприємства і його персоналу.

4) Збереження майна підприємства.

5) Створення здорового конкурентного середовища.

6) Ліквідація наслідків завданого збитку і ін.

Методичні рекомендації до виконання практичного завдання за темою 8

Підготовка до виконання практичного завдання обумовлює ознайомлення з теоретичним матеріалом за темою 8, розміщеним в дистанційному курсі. Під час виконання практичного завдання необхідно звернути увагу на всі перелічені в темі 8 підрозділи. Студент повинен послідовно виконати практичне завдання на основі здобутого теоретичного матеріалу та відповідь оформити у вигляді обґрунтованої, розгорнутої відповіді.

Практичне завдання 8

Тема *Забезпечення прибутковості бізнесу в умовах екологізації економіки та посилення жорсткості екологічних стандартів*

Завдання: Обґрунтуйте, дайте відповідь на наступні запитання:

1. Які головні аргументи вигідності «чистого» і «зеленого» виробництва?
2. В чому сутність ліквідації суперечностей між економікою та екологією?
3. Які можливі шляхи отримання прибутку за рахунок екологізації бізнесу?
4. Що означає: забруднювач платить?
5. У чому сутність бабл-принципу в екології?

Завдання для індивідуальної роботи

Зробити презентацію з обраної теми:

1. Тип організації екологічного менеджменту на підприємстві в залежності від рівня його екологічної активності.
2. Шляхи екологічно орієнтованої трансформації бізнесу (екоефективність та метод системних змін).
3. Сутність та необхідність контролю в екологічному менеджменті.

Рекомендована література

1. Андрушків Б. М. Економічна та майнова безпека підприємства та підприємництва. Антирейдерство / Андрушків Б. М., Малюта Л. Я. та ін. Тернопіль: Вид. Тернограф, 2008. 424 с.
2. Галушкіна Т. П., Грановська Л. М., Кисельова Р. А. Екологічний менеджмент та аудит: навчальний посібник. Херсон: Олді-Плюс, 2020. 455 с.
3. Екологічне підприємництво: Навч. пос. / В.Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін. К. : Мета, 2001. 191 с.
4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (із змін та допов.) від 25 червня 1991 р. № 1264-XII.
5. Інформаційний ресурс (дистанційний курс): Екологічний менеджмент. Літвінова А. М., 2022. (Навчально-методична праця, рішення Вченої ради університету, протокол № 9 від 15.06.2022 р. Сертифікат № 314/2022.)
6. Український екологічний портал – <http://www.ecoport.org.ua>

ГЛОСАРІЙ

Система екологічного управління – відносно нове явище в світовому господарстві, яке можна визначити як спеціальну систему управління, спрямовану на збереження якості навколишнього середовища, забезпечення нормативно-правових екологічних параметрів і засновану на концепції сталого розвитку суспільства.

Екологічний менеджмент – більш досконала система управління. Стосовно підприємства він передбачає формування екологічно безпечного виробничо-територіального комплексу, забезпечує оптимальне співвідношення між екологічними та економічними показниками протягом усього життєвого циклу як самого комплексу, так і виробленої ним продукції.

Джерела екологічного права – нормативно-правові акти, якими регулюються відносини у сфері взаємодії навколишнього природного середовища і суспільства. Загалом виділяють такі групи джерел екологічного права.

Екологічна відповідальність – компенсаційна матеріально-фінансова відповідальність за завдану екологічну шкоду; обов'язок суб'єкта економічної діяльності відшкодувати завдану екологічну шкоду. Екологічна відповідальність існує в двох формах: еколого-правовій (юридична відповідальність) і еколого-економічній (економічна відповідальність).

Адміністративна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, що найчастіше має місце в сфері природокористування та охорони навколишнього середовища.

Майнова відповідальність за екологічні правопорушення (делікти) – це різновид юридичної відповідальності, яка передбачає виконання обов'язків фізичних і юридичних осіб щодо компенсації шкоди, заподіяної власником чи користувачем природних ресурсів, порушення екологічних та інших прав громадян. Підставою майнової відповідальності є наявність реальної шкоди (майнової, моральної).

Дисциплінарна відповідальність за екологічне правопорушення – регламентується ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» і Кодексом законів про працю України. Вона виражається у накладенні власником підприємства, установи, організації чи уповноваженим ним органом на винного працівника дисциплінарного стягнення за невиконання чи неналежне виконання ним його трудових обов'язків, пов'язаних з використанням природних ресурсів, охороною навколишнього середовища, за порушення вимог екологічного законодавства, дотримання якого є його посадовим обов'язком. Законодавство не встановлює конкретного переліку дисциплінарних проступків у галузі охорони довкілля, за які настає відповідальність, як це має місце стосовно адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Економічна відповідальність – це платежі за використання природних ресурсів, забруднення довкілля, які відповідний суб'єкт вносить до бюджету у безспірному порядку в наперед визначених розмірах.

Міжнародний стандарт – стандарт, розроблений міжнародною організацією стандартизації. Найвідомішою з них є International Organization for Standardization (ISO). Міжнародні стандарти допомагають долати технічні бар'єри в міжнародній торгівлі, що спричинюються відмінностями стандартів, розроблених окремо кожною нацією.

Сертифікація – це процедура підтвердження відповідності, за допомогою якої незалежна від виробника (продавця, виконавця) і споживача (покупця) організація засвідчує у письмовій формі, що продукція, процес або послуга відповідає встановленим вимогам.

Еко-маркування – один з видів екологічної декларації, що характеризує вплив продукції або послуги на навколишнє середовище на всіх стадіях життєвого циклу.

Екологічні критерії – вимоги екологічності, яким повинна відповідати продукція, щоб їй було присвоєне екологічне маркування.

Ресурсозбереження – це прогресивний напрям використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує економію природних ресурсів та зростання виробництва продукції при тій самій кількості використаної сировини, палива, основних і допоміжних матеріалів.

Штраф – це покарання винного, а не відшкодування збитків, завданих природному середовищу. Суттєвим недоліком штрафних санкцій є також обмежений характер їхньої дії. Штраф платиться один раз, а порушення навколишнього природного середовища тривають.

Економічна безпека підприємства – економічний стан підприємства, сталий по відношенню до внутрішніх і зовнішніх змін фінансово-господарської діяльності, не пов'язаний з форс-мажорними обставинами. Економічна безпека підприємства являє собою створення таких умов його діяльності, за яких забезпечується надійний захист економічних інтересів підприємства від різних загроз.

Екологічний паспорт підприємства – нормативно-технічний документ, який містить відомості про використання підприємством ресурсів, визначення ступеня впливу його виробничої діяльності на довкілля. Містить загальні відомості про підприємство.

Коди переробки – універсальні знаки для ідентифікації матеріалу, з якого виготовлений предмет чи елемент, для забезпечення сортування відходів для вторинної переробки або вторинного використання. Такі символи використовуються міжнародно та визначені для батарей, акумуляторів, біоматерії (органічного матеріалу), скла, металів, паперу та пластика.

Для нотаток

Навчальне видання

Літвінова Анастасія Миколаївна

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Методичні рекомендації
до виконання практичних робіт з навчальної дисципліни
для здобувачів вищої освіти галузі знань 07 «Управління та
адміністрування» спеціальності 073 «Менеджмент»

Коректор О. В. Анцибора
Комп'ютерне верстання *В. В. Савінкова*
Макет обкладинки *І. М. Дончик*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 2,98. Наклад 50 пр. Зам. № 136/22.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32